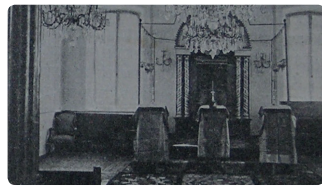

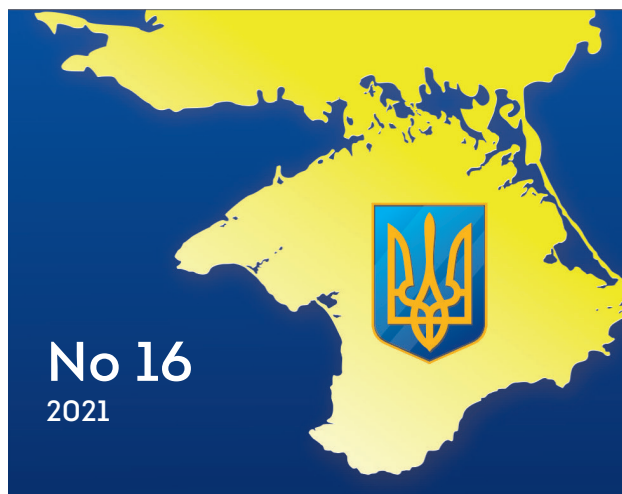
«НИЧЕГО УКРАИНСКОГО ЗДЕСЬ НЕ БУДЕТ»: ПРОБЛЕМИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ГРОМАДИ КРИМУ

→ 4

КЕНАСА В МІСТІ САДІВ

→ 6

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА УКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА

№ 16
2021

літературно-художня, публіцистична

ОКУПОВАНА, АНЕКСОВАНА ЧИ СПІРНА? ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

НАГОЛОС

Відповідь на питання щодо правової кваліфікації території Кримського півострова після подій 2014 року не є однозначною, попри те, що існують терміни зі спеціалізованого національного законодавства, які вживаються на внутрішньому та міжнародному рівні юристами, дипломатами, журналістами чи активістами.

Катерина РАШЕВСЬКА,
юрист Регіонального центру прав людини

Відверто кажучи, особа, яка не належить до перерахованих спільнот або ж ще не займається питаннями Криму, відчуває на собі тиск семантичного забруднення, не розуміючи, чому окупація, яка за визначенням є тимчасовою, у нас «тимчасова окупація», а анексія – лише «спроба», а не завершене заборонене міжнародним правом діяння. У лінгвістиці подібні явища називаються «плеоназм» (просторічне «масло масляне»), на державному рівні це зветься «політика», яка, вочевидь, має своє підґрунтя для існування. Але який погляд на дану проблему має міжнародне право?

Окупація завжди є тимчасовою, т.зв. ситуацією de facto (див. статтю 43 Гаазького положення 1907 року), яка не позбавляє окуповану державу її суверенітету, а лише обмежує здійснення її пов-

ФОТО: ВІДРЕЧКА ДЖЕРЕЛ

новладних прав. Відтак окупація хоча і є фактичним заволодінням територією, однак, не передбачає права нею розпоряджатися. Відповідно, доки триває збройний конфлікт, окупаційна держава не може анексувати окуповану територію, навіть якщо вона захопила її цілком. У сьогоденних реаліях перехід суверенітету може бути здійснений лише шляхом укладення мирного договору або в результаті вільного волевиявлення суб'єкта, що має право на самовизначення (варто підкреслити, що в міжнародному праві не сформульовано чітких критеріїв виділення даного суб'єкта).

Територія, яку іноземна держава взяла під свій контроль, окупована незалежно від кваліфікації окупаційної держави й того факту, чи зустріла окупація спротив. Стан окупації необов'язково є незаконним сам по собі

(лише якщо остання є результатом агресії або якщо окупація переросла в анексію), а окупаційна держава має як зобов'язання, так і певні права в контексті адміністрування окупованої території відповідно до міжнародних норм для збереження status quo ante bellum. При цьому варто зазначити, що суть окупації полягає в ефективному контролі над зайнятою територією, тому якщо його не встановлено, то прийнято говорити про «території, на які відбулося вторгнення» з відповідним застосуванням не норм щодо окупації (як lex specialis), а загальних правил ведення збройного конфлікту.

На окупованих територіях має діяти законодавство окупованої держави. Остання має право навіть під час окупації ухвалювати закони, зокрема, які стосуються виключно окупованої тери-

торії. Цих законів мають дотримуватися. Єдиним випадком, коли таке законодавство може бути призупинено окупаційною державою, є загроза її безпеці та застосуванню Женевських конвенцій. Окрім того, у ситуаціях, викликаних військовою необхідністю, задля підтримки громадського порядку, а також з метою забезпечення захисту продовольством, заступу культурних цінностей, оренди нерухомості та подібних ним, окупаційна держава має право ухвалювати власні закони. Вона також повноважна стягувати податки та інші грошові збори на потреби армії або управління, однак лише тією мірою, якою дані витрати відповідають можливостям окупованої держави, і лише в тому обсязі, в якому вони стосуються військових потреб. Водночас окупаційна держава не

може змінювати статус посадових осіб та суддів на окупованій території, застосовувати щодо них будь-якого роду санкції за відмову від виконання покладених на них функцій.

На окуповану територію заборонено переміщувати власне цивільне населення, а також витісняти місцеве населення за її межі. Будь-які політики, спрямовані на зміну демографічного складу окупованих територій, засуджуються міжнародним співтовариством, що засвідчила ситуація з тимчасово окупованим Кримським півостровом.

Окупація завершується лише тоді, коли окупаційна держава звільняє захоплені території (наприклад, ситуація в Іраку 2004 року) або коли вони добровільно передаються окупаційній державі попереднім сувереном.

→ 2

ЯК ЦЕ БУЛО...

ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА КРИМСЬКИХ ТАТАР У КРИМУ

→ 8

ОКУПОВАНА, АНЕКСОВАНА ЧИ СПІРНА? ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

→ 1 НАГОЛОС

Своєю чергою, анексія полягає у захопленні всієї або частини окупованої території та включенні її до складу власної. Щоби наголосити на незаконному характері анексії в ході збройного конфлікту, під час розробки Женевських конвенцій у 1947 році експертами було запропоновано перед словом «анексія» додати прикметник «alleged» (контекстуально – «спроба анексії»). «Спроба анексії» як така не впливає на правовий статус території, яка залишається окупованою *de jure*. Це означає, що щодо цієї території продовжують застосовуватися норми міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини, які регулюють стан окупації. Відтак поширення своєї правової системи і правозастосування на окуповану територію за загальним правилом є порушенням міжнародного права. Окрім того, до порушень також відносять зміну конституційного режиму і форми правління, створення нових військових та політичних організацій, розпуск держави й утворення інших політичних формувань, до чого неодноразово вдавалися окупаційні держави під час Другої світової війни.

Стан анексії унікальний тим, що особи, які проживають на окупованій території, часто отримують статус громадян окупаційної держави, а остання претендує на легітимність з посиленням на історичний контроль над анексованими землями або на спільне етнічне походження з їхнім населенням. Анексія завжди пов'язана із фактичним переходом суверенітету. Щодо неї діє презумпція невизнання міжнародної спільноти, зокрема будь-яких дій, вчинених окупаційною державою на даній території, окрім тих, невизнання яких може погіршити становище цивільного населення, на чому наголошував Міжнародний суд ООН.

Термін «анексія», попри дискусії, які точаться навколо нього в юридичній доктрині, є самостійним. Його використання без приставок у вигляді «спроба» чи «незаконна» жодним чином не легітимізує захоплення території, а також не визнає його незворотності. На користь такого підходу свідчить низка визначень в авторитетних словниках з між-

Колаж: «Комментарии» / Дмитро Романюк

народного публічного права (наприклад, в Енциклопедії міжнародного права Макса Планка) та з міжнародного гуманітарного права (Словник з міжнародного права збройних конфліктів), де анексія розглядається як силове набуття території однією державою за рахунок іншої. Анексія передбачає ефективний контроль над даною територією та чіткий намір привласнити її назавжди (*corpus et animus*). Приєднані можуть бути будь-яка частина іншої держави або вся її територія. Водночас анексією не є набуття *terra nullius* («нічийних земель»).

Об'єктивно важко навести приклад «законної» анексії (з погляду на викладене вище це взагалі неможливо), оскільки на противагу даному явищу існує інша правова категорія – «цесія». У міжнародному праві цесія – це поступка, передача частини території одній державі іншій, що супроводжується переходом суверенітету і закріплюється в міжнародному договорі. Зазвичай цесія здійснюється на оплатній основі, наприклад, у 1867 році Росія поступилася Аляскою США за 7,2 млн доларів. Цесія може бути подвійною або мати форму обміну територіями.

Відтак говорити, що Кримський півострів – анексований, можливо. Подібне висловлювання не тягне за собою автоматичну легалізацію анексії і не суперечить міжнародному зобов'язанню щодо невизнання. Закріплення в законодавстві РФ статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як невід'ємних складових частин її території є достатнім актом для висновку, що це саме анексія, а не її «спроба». При цьому подібне законодавство *ad initio* є нікчемним згідно з міжнародним правом, оскільки суперечить нормі *jus cogens* (заборона агресії).

Цікаво, що в одному з досліджень Європейська комісія наполягає, що ситуація на Кримському півострові є окупацією, а не анексією. Європейська комісія вказує, що на користь такої позиції свідчать два фактори:

- референдум, який відбувся 16 березня 2014 року, не був вільним і справедливим, що підтвердила Генеральна Асамблея ООН, яка вважає його таким, що не відбувся;
- міжнародна спільнота схвалює відділення з подальшою анексією лише у випадках серйозних порушень прав людини, чого не було в українському Криму.

На сьогодні в межах ЄС все ж зустрічається термін «незаконна анексія», що лише підтверджує відсутність консенсусу в правовій науці з приводу того, чим є анексія насправді. Однак одна й та ж територія може бути одночасно окупована й анексована. У цьому разі незаконною є саме окупація. Варто нагадати, що міжнародне гуманітарне право, як *jus in bello*, не займається питаннями *jus ad bellum*, зокрема законністю початку збройного конфлікту. Тому, як вже було зазначено вище, окупація не є протиправною *per se*. Але у разі початкової агресії і подальшої анексії захопленої території можна говорити саме про незаконну окупацію. Відтак Кримський півострів є незаконно окупованим та анексованим Російською Федерацією.

Спірна територія з точки зору міжнародного права – концепт, що належить до сфери мирного врегулювання спорів. Спір існує, якщо один суб'єкт міжнародного права заявить претензію до іншого суб'єкта, який, своєю чергою, відхилить її. Відповідно до принципу мирного вирішення міжнародних спорів у разі його виникнення суб'єкти зобов'язані звернутися до одного із мирних засобів і не можуть залишати

спір невирішеним. Крім того, при розгляді спору в Раді Безпеки (РБ) ООН член РБ, що є його стороною, має утримуватися від голосування. При цьому питання щодо того, чи є конфлікт спором, вирішує власне РБ. Відповідно до даних проекту вимірювання корелятивів війни (ICOW) з 1816 року у світі було зафіксовано більше 800 територіальних спорів, зокрема щодо Кашміру, Нагірного Карабаху, о. Зубара в Перській затоці до моменту його передачі Катару відповідно до рішення Міжнародного суду ООН.

Територіальні спори є особливою категорією міжнародних спорів, оскільки презюмується, що вони *per se* загрожують міжнародному миру та безпеці. Статус спірної території може бути остаточно врегульовано лише шляхом укладення міжнародного договору, зокрема після винесення рішення міжнародною судовою установою.

Активне зловживання терміном «спірна територія» – вже давно адаптована стратегія Ізраїлю. Відповідно до офіційної позиції, висловленої його зовнішньополітичним відомством, якщо під час здійснення самооборони держава, що реалізує таке право, займає територію без визнаного суверена, то в разі конкуруючої претензії дана територія буде вважатися спірною. При цьому, на думку колишнього голови Міжнародного суду ООН Стівена Швелея, якщо попередній власник отримав дану територію незаконно, держава, яка її окупувала в ході самооборони, має більше правових підстав для подальшого переходу суверенітету.

Уряд Ізраїлю також спирається на теорію «відсутнього суб'єкта поворотного права» (*missing reversioner*), посилаючись на неможливість встановити визнаного суверена над окупованими територіями до їхньої анексії Йорданією та Єгиптом. Ізраїль вважає, що таким чином вони не є частиною їхньої визнаної території. Відтак умови статті 2 спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року не задовольняються, і територія є спірною, а не окупованою.

З юридичної точки зору не існує переконливих аргументів, що окуповані Ізраїлем території Палестини є спірними. Натомість Міжнародним судом ООН було встановлено, що Західний берег, включно зі Східним Єрусалимом, залишаються окупованими Ізраїлем територіями, щодо яких діють норми міжна-

*Відтак говорити, що Кримський півострів – анексований, можливо. Подібне висловлювання не тягне за собою автоматичну легалізацію анексії і не суперечить міжнародному зобов'язанню щодо невизнання. Закріплення в законодавстві РФ статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як невід'ємних складових частин її території є достатнім актом для висновку, що це саме анексія, а не її «спроба». При цьому подібне законодавство *ad initio* є нікчемним згідно з міжнародним правом, оскільки суперечить нормі *jus cogens* (заборона агресії).*

родного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

З погляду на ознаки територіального спору та на фактичні події в контексті окупації Кримського півострова можна стверджувати, що територія півострова не є спірною. Російська Федерація не висловлювала офіційної претензії. Україна, своєю чергою, її не відхилила. РБ ООН не ухвалювала рішення щодо визнання цієї території спірною. Ба більше, протягом 60 років Росія послідовно вважала дану територію українською, а після розпаду Радянського Союзу зобов'язалася поважати наявні державні кордони в Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (1997), не говорячи вже про славнозвісний Будапештський меморандум. Статус Кримського півострова закріплено в Конституції України як невід'ємної частини державної території, що загальновизнано міжнародним співтовариством.

Зроблені висновки щодо термінології в контексті Кримського півострова йдуть врозрід із уже адаптованими на національному рівні. Автор не наполягає на істинності своєї позиції, однак намагається продемонструвати інший погляд на наявний категоріальний апарат. Врешті, щоб уникнути сумнівів з приводу юридичної коректності висловлюваного, можна скористатися альтернативним терміном, яким послуговується у своїх дослідженнях Венеціанська комісія, а саме: «території поза межами міжнародно визнаних кордонів (окуповані/анексовані та інші)».

КРИМСЬКА СТРАТЕГІЯ ВЛАДИ: ДУМКА ПРО СТРАТЕГІЧНІСТЬ

ТОЧКА ЗОРУ

Продовження

На превеликий жаль, питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України стало для української влади стабільною платформою політичного піару, а не реальною стратегічною метою. Українське суспільство спостерігає за цим процесом уже сім років війни й окупації. У «славних» традиціях такого підходу президент затвердив черговий Протокол про наміри (розширений протокол, Рекомендації) замість Стратегії.

Юрій СМЕЛЯНСЬКИЙ,
експерт з питань окупованих територій, економічний експерт, співзасновник ГО «Інститут Чорноморських стратегічних досліджень»

Вкотре мріючи про статус «моновизволителя», підставили президента. Хоча він і сам радий підставитися. Низка зроблених ним заяв відповідає психології «моновизволителя». Прагнення використовувати будь-які дії з метою власного політичного піару призводить до спотворення цільових настанов при формуванні кримської стратегії. Наприклад, пунктом 4 Загальних положень тексту «Стратегії...» визначаються цілі державної політики щодо забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території, зокрема «забезпечення національної єдності, стійкості і згуртованості українського суспільства і держави України». Виникає запитання: а без деокупації та реінтеграції влада хіба не має забезпечувати «національну єдність, стійкість і згуртованість суспільства? Може, ці самі «національна єдність, стійкість і згуртованість суспільства» є інструментами деокупації та реінтеграції? Чи суспільство згуртовується навколо сформованих стратегічних цілей? Це – прояв нерозуміння значення термінів або чергова підміна понять?

Ще одна мета державної політики встановлюється як «визначення засад перехідного правосуддя». Авторський колектив продовжує грати в терміно-

гію, а, по суті, експериментує над громадянами України, які опинилися в окупації. А може, це і є прояв «турботи» як прояв турботи про «піддослідних кроликів»? Не буває тимчасової справедливості. Справедливість або є, або її немає. Так само не може бути перехідного правосуддя. Правосуддя або є, або його немає.

Ще один момент цілевстановлення: «Формування та реалізація політики у правовій, соціальній, освітній, інформаційній, гуманітарній та інших сферах щодо зростання та зміцнення рівня довіри, гарантування прав та законних інтересів громадян України, які постраждали внаслідок тимчасової окупації». Термін «формування» у використаному контексті є процесом. Процес не може бути стратегічною метою, процес або формування політики з якогось питання є шляхом досягнення стратегічної мети. Отже, в частині очікуваних ре-

зультатів мають бути описані критерії оцінки досягнення або недосягнення мети. А їх немає.

Міркувань над смислами й оцінювання відповідності вимагають практично всі абзаци тексту «Стратегії...», які належать до питань реінтеграції. Відсутність нормальної комунікації з суспільством при стійкому бажанні влади отримати черговий «одобрямс» є ще однією непереборною проблемою. Для прикладу, питання, які виникають за окремими пунктами «Стратегії...».

п. 83 і п. 92 – висловлено намір звернутися до Будапештського меморандуму як інструмента деокупації Криму. Влада, справді, вірить у силу цього документа в умовах відмови РФ від його виконання? Знову ж, за якими очікуваними результатами? Яким чином автори тексту «Стратегії...» бачать результат виконання меморандуму? Росія припинила війну добровільно? Не для цього вона її починала.

Інші держави-гаранти вступають у війну? Відповідей немає.

п. 86 – «Україна у межах міжнародних режимів експортного контролю, нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки вживає заходів з метою протидії незаконним переміщенням товарів військового призначення та подвійного використання з/на тимчасово окуповану територію». А яким чином ми реально можемо на цей процес вплинути? Хоча це більшою мірою емоційне питання. Сформулюю по-іншому: як має виглядати результат досягнення поставленої мети? Такий очікуваний результат не визначений.

п. 94 – «Україна забезпечить проведення виборів на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя відповідно до стандартів Організації з безпеки і співробітництва в Європі та законодавства України після звільнення та повного відновлення конститу-

Ще одна мета державної політики встановлюється як «визначення засад перехідного правосуддя». Авторський колектив продовжує грати в термінологію, а, по суті, експериментує над громадянами України, які опинилися в окупації. А може, це і є прояв «турботи» як прояв турботи про «піддослідних кроликів»? Не буває тимчасової справедливості. Справедливість або є, або її немає. Так само не може бути перехідного правосуддя. Правосуддя або є, або його немає.

ційного ладу України на тимчасово окупованій території, повної та остаточної реінтеграції Кримського півострова в політико-правове, культурне та інформаційне поле України».

Повна та остаточна реінтеграція в Криму може бути досягнута років через 75. Цього часу може і не вистачити. До цього вибори у Криму не будуть проводитися? Весь цей період органів місцевого самоврядування на території Кримського півострова не буде? Які критерії оцінки досягнення мети – «повна й остаточна реінтеграція Кримського півострова в політико-правове, культурне та інформаційне поле України»?

п. 95 – «Процедура повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України відбуватиметься відповідно до Конституції та законів України». Теза про «процедуру повернення» відповідно до Конституції також вимагає пояснень. У Конституції України особливий статус Севастополя свого часу впроваджувався для обходу іншої конституційної норми про заборону розміщення на території України іноземних військових баз. Особливий статус Севастополя дозволить тоді владі України дати дозвіл на розміщення ЧФ РФ у Севастополі і Криму. Так нічому окупація та війна не навчили? Для чого потрібен тепер такий «особливий статус». Якщо не це малося на увазі, то що означає повернення відповідно до Конституції та законів України? До речі, а як бути з новим варіантом районування в Криму? Адже він не відповідає нормам Конституції. А яким бачать розробники «Стратегії...» політико-адміністративний статус деокупованого Криму?

Далі буде...

«НИЧЕГО УКРАИНСКОГО ЗДЕСЬ НЕ БУДЕТ»: ПРОБЛЕМИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ГРОМАДИ КРИМУ

ЦЕРКВА

У 2020 р. на свято Покрови окупаційний «мировий суддя» Петро Кирєєв оштрафував на тридцять тисяч російських рублів (близько 11 400 гривень) ялтинську греко-католицьку парафію перенесення мощів Миколая Чудотворця за ч. 3 ст. 5.26 КпАП РФ – «Здійснення релігійної організації діяльності без зазначення свого офіційного повного найменування, зокрема випуск або поширення в межах місійної діяльності літератури, друківаних, аудіо- і відеоматеріалів без маркування зі вказаним найменуванням або з неповним чи заздалегідь неправдивим маркуванням»; ця санкція, крім адміністративного штрафу в розмірі від 30 000 до 50 000 рублів, передбачає конфіскацію вказаних матеріалів.

Віталій СОЛОНЧАК

Раніше, навесні 2019 р., на таку ж суму було оштрафовано греко-католицьку парафію в Севастополі – за відсутність вивіски з повною назвою релігійної організації на будівлі храму. Випадки «адміністративного» тиску на греко-католицькі парафії в окупованому РФ Криму не є поодинокими: їх у цій розвідці ми розглянемо детальніше.

Парафія Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у Севастополі стала першою на території Криму, що була зареєстрована офіційно практично одразу після проголошення незалежності України – 27 серпня 1991 р. Однак парафіям на півострові ніколи не велося легко: відсутність помешкань і коштів для утримання священиків, перепони з боку місцевої влади в отриманні земельних ділянок для спорудження культових будівель і перешкоди у будівництві храмів, очорнення у місцевих ЗМІ, погрози священнослужителям і вірянам, напади вандалів на майно – все це супроводжувало вірян УГКЦ у Криму понад 20 років. Не маючи власних храмових споруд, греко-католики були змушені проводити богослужіння

10-літній ювілей парафії Покрови Пресвятої Богородиці УГКЦ у Євпаторії. На передньому плані зліва направо: о. Богдан Костецький, єпископ-помічник Одесько-Сімферопольської дієцезії РКЦ вл. Яцек (Пиль), вл. Михаїл (Бубній). Жовтень 2015 р.

на квартирах (Алушта) або у храмах інших конфесій (Ялта – храм Римо-католицької церкви) чи облаштовувати каплиці в орендованих приміщеннях (Євпаторія – частина будівлі бібліотеки курортної поліклініки), приватних будинках (Сімферополь) і не призначених для цього архітектурних формах (Керч – споруда колишньої котельні). Щойно у Севастополі було закладено підвалини храму поруч із побутовим вагончиком, який під час богослужінь заледве вмщував кілька десятків ві-

рян, – впритул до ділянки майже одразу постав храм УПЦ МП з дзвіницею, дзвони якої перешкождали молитві греко-католиків. Також цілком нормально було погрожувати звільненням адміністрації тих чи інших закладів, якщо ті «ще хоч раз запросять уніатського попа» на урочисті або святкові заходи.

Першим і, мабуть, останнім у Криму типовим греко-католицьким храмом, спорудженим «з нуля» за всіма канонами, став збудований на приватній території храм Святої Трійці в сели-

щі Відрадному поблизу Ялти: цієї весни виповнилося 10 років від його освячення. З російською окупацією Криму було втрачено надії на завершення спорудження храмів у Севастополі, селі Гончарному Севастопольського регіону та в Євпаторії.

* * *

Прихід путінських «ввічливих людей» до Криму розв'язав руки тим, хто мріяв про знищення всього українського на півострові. Стало ясно, що священикам і вірянам УГКЦ не

13 червня 2011 року, на свято Зіслання Святого Духа, в районі пансіонату «Прибережний» (м. Ялта, АР Крим) відбулося освячення нещодавно збудованого храму Пресвятої Трійці

Після подій «кримської Весни» місцеві видання та ЗМІ держави-окупанта почали закидати кримським греко-католикам, що вони, як і вся УГКЦ, підтримали «злочинний Євромайдан», однак наразі позбавлені можливості «безкарно пропагувати свою ідеологію, яка являє собою суміш українського націоналізму з обрубаними та підігнаними під нього псевдохристиянськими тезами». При цьому УГКЦ була звинувачена в тому, що в роки Другої світової війни «співпрацювала з гітлерівцями», а нині «відверто благословляє війну, настаючу своїх парафіян вбивати російських окупантів і хоче примусово повернути на свою віру» всіх православних мешканців українських регіонів, окупованих Росією.

уникнути переслідувань. Так, у Сімферополі було здійснено напад на приватний будинок, у якому було облаштовано каплицю УГКЦ: зловмисники вчинили погром та залишили по собі образливі написи аерозольною фарбою із закликами до «ворогів православ'я» забиратися з Криму. На о. Ігоря Гаврилів, який до початку 2014 р. служив деканом Кримського деканату УГКЦ (у лютому рішенням Отця і Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава в Криму було утворено екзархат, який передбачав наявність осідку єпископа в Сімферополі), тиснули з вимогою перейти до УПЦ МП.

У Севастополі 15 березня 2014 р. просто з храму після богослужіння співробітники СБУ та МВСУ, що перейшли на бік РФ, викрали капелана МВСУ о. Миколу Квича: через знайдені у його квартирі під час незаконного обшуку 10 бронешитів, які мали бути передані українським воякам, йому інкримінували «терористичну діяльність». Під час кількогодінного допиту співробітники російської контррозвідки застосували до о. Миколи фізичну силу, вимагаючи від священика, який завжди і всюди послуговувався українською мовою, розмовляти російською, наголосивши: «Нічого українського здесь не будет». Наступного дня йому вдалося виїхати з Криму.

Поступово з дозволу церковного керівництва півострів залишили всі священики УГКЦ, за якими вже давно стежили з

метою організації провокацій і які попередньо вивезли на материкову територію України свої родини. Згодом до Криму повернувся парох євпаторійської громади о. Богдан Костецький, якого наприкінці 2014 р. Апостольська Столиця призначила делегатом пастирського округу Католицької церкви в Криму для вірян східного обряду. Ватикан офіційно не визнав російської окупації півострова, проте у грудні 2014 р. з урахуванням ситуації римо- та греко-католицькі кримські парафії в Криму було введено з юрисдикції Одесько-Сімферопольської дієцезії РКЦ та Кримського (де-факто Одеського і Кримського) екзархату УГКЦ; таким чином було створено окремих пастирський округ, прямим чином підпорядкований Державному секретаріату Ватикану.

Після подій «кримської весни» місцеві видання та ЗМІ держави-окупанта почали закидати кримським греко-католикам, що вони, як і вся УГКЦ, підтримали «злочинний Євромайдан», однак наразі позбавлені можливості «безкарно пропагувати свою ідеологію, яка являє собою суміш українського націоналізму з обрубаними та підігнаними під нього псевдохристиянськими тезами». При цьому УГКЦ була звинувачена в тому, що в роки Другої світової війни «співпрацювала з гітлерівцями», а нині «відверто благословляє війну, настановляє своїх парафіян вбивати російських окупантів і хоче примусово повернути на свою віру» всіх православних мешканців українських регіонів, окупованих Росією. Лунали навіть заклики до того, щоб греко-католицькі структури в РФ і на загарбаних нею територіях «заборонити як терористичні та ліквідувати».

В результаті цілеспрямованого потоку брехні та очорнення діти з греко-католицьких родин у Криму стали фактично вигнанцями через своє етнічне походження та релігійні погляди; чимало сімей були змушені залишити Крим не лише через моральне та психологічне пригноблення, а й через цілеспрямоване вилучення окупантами української мови з освітнього процесу.

Станом на січень 2016 р. у Криму на постійній основі перебував тільки один священник УГКЦ; інші мали право здійснювати богослужіння на півострові на ротацийній основі за наявності міграційних карт, оскільки вони як громадяни України мали право перебувати на території окупованого Росією Криму не більш ніж 90 днів. Подану в середині 2015 р. заяву на перереєстрацію Крим-

Освячення храму святих рівноапостольних князя Володимира і княгині Ольги в Керчі. 16 січня 2011 р.

Храмове свято у Севастополі. 28 серпня 2016 р.

ського екзархату УГКЦ за законодавством держави-окупанта не було підтверджено: в Одеському екзархаті зазначили, що «влада» півострова постійно вказувала на дріб'язкові граматичні помилки у поданих документах. У цьому разі стояв вибір між «юридичним» урегулюванням питання або ліквідацією громад із позбавленням майна. На той час конкретні претензії на адресу священників і парафіян УГКЦ не лунали, проте давалися взнаки антиукраїнські настрої на окупованому півострові.

* * *

Кримські релігійні громади УГКЦ були змушені відмовитися від декларування своєї структурної належності, використовуючи під час перереєстрації назву «Католицька церква візантійського обряду». В липні 2017 р. єпископ Одеського екзархату УГКЦ Михайло Бубній, який мав повноваження адміністратора Кримського екзархату, розповів, що всі релігійні організації в Криму були змушені перереєструватися за законодавством держави-окупанта; при цьому на подання документів окупаційна «влада» півострова спочатку відповіла негативно, після чого було заявлено, що назви «укра-

їнська» та «греко-католицька» у «російському» Криму неможливі. Після консультацій з Апостольською Столицею було напрацьовано висновок: краще змінити назву, ніж втратити парафії та залишити вірян. Відтак у Керчі, Євпаторії, Сімферополі, Ялті та Севастополі виникло 5 парафій «католицької церкви візантійського обряду» як «місцеві релігійні організації», формально незалежні від УГКЦ; підкреслювання їхнього українського статусу могло б завдати реальної шкоди священнослужителям і парафіянам. Тим паче, в експертних висновках як «не з'ясоване належним чином» трактувалося питання про юрисдикційну належність і відношення парафій до УГКЦ та єпископа Михайла Бубнія, що є фактичним екзархом для кримських вірян.

У червні 2016 р. греко-католицька громада Євпаторії була позбавлена тимчасової каплиці, що роками розташовувалася в приміщенні бібліотеки центральної курортної поліклініки на набережній Горького: орендодавці відмовилися продовжити угоду з громадою. У вересні «суддя Ленінського районного суду» Севастополя Надія Істягіна винесла постанову в адміністративній справі, порушеній «відділом МВС РФ по Ленінському

району» проти міської греко-католицької громади через те, що їй служив парафіяльний священник – громадянин України без дозволу на роботу або патенту від держави-окупанта: з нього брали пояснення двічі. Крім штрафу, громаді було призначено «адміністративне покарання» у вигляді призупинення діяльності на 2 тижні; священника ж було депортовано з заборобою в'їзду на територію РФ та окупованого нею Криму. Слід зазначити, що наступного року греко-католицька громада Севастополя порівняно з весною 2014 р. зменшилася вдвічі – з 80 до 40 осіб.

Влітку 2017 р. єпископ Михайло Бубній наголосив, що до вірян УГКЦ у Криму застосовують зовнішній тиск, щоб вони не сповідували свою віру; він також зазначив, що Блаженніший Святослав свого часу назвав кримських греко-католиків «сповідниками віри». На той час у Криму залишилося тільки двоє священників, які фізично не були в змозі обслужити всі 5 парафій, відстань між якими складає від 150 до 300 кілометрів. «Треба, щоб все ж таки знайшлися жертвовні місіонери-апостоли серед нашого духовництва, які готові були б відповідати на знаки часу і послужити нашим вірним у Криму, котрі дуже потребують підтримки з боку церкви», – додав архієрей.

* * *

На той час кримські греко-католики не наражалися на переслідування з боку місцевого населення чи «офіційної влади». Однак на їхньому житті не могло не позначитися законодавство держави-окупанта, нетолерантне до «нетрадиційних» віровизнань, до яких зараховується і східний обряд Католицької церкви. Зокрема, у 2017 р. в РФ набув чинності пакет анти-терористичних законів, відомий під назвою «пакета Ярової». Зокрема, згідно з ними, кожен парафіянин тієї чи іншої громади має бути зареєстрований та внесений до списків із зазначенням усіх паспортних даних. Відтак під час богослужіння у храмі можуть бути присутні лише особи, зазначені у переліку парафіян; у разі виявлення «компетентними органами» особи, що ходить до церкви, але не є внесеною до списків, у громади можуть виникнути істотні проблеми. Також представники «нетрадиційних» конфесій дістали заборону відправляти богослужіння поза храмом (винятками є хіба що цвинтарі) та «пропагувати» засади своєї віри: як «пропаганда» може бути витлумачений навіть розклад богослужінь громади, вивішений на дошці оголошень або оприлюднений у мережі. З огляду на ці

Усі релігійні організації в Криму були змушені перереєструватися за законодавством держави-окупанта; при цьому на подання документів окупаційна «влада» півострова спочатку відповіла негативно, після чого було заявлено, що назви «українська» та «греко-католицька» у «російському» Криму неможливі. Після консультацій з Апостольською Столицею було напрацьовано висновок: краще змінити назву, ніж втратити парафії та залишити вірян. Відтак у Керчі, Євпаторії, Сімферополі, Ялті та Севастополі виникло 5 парафій «католицької церкви візантійського обряду» як «місцеві релігійні організації», формально незалежні від УГКЦ; підкреслювання їхнього українського статусу могло б завдати реальної шкоди священнослужителям і парафіянам.

обставини чимало вірян просто припинили відвідувати богослужіння у храмах.

Наразі фактично неможливо довідатись про життя кримських греко-католиків в окупованому Криму, яких нині дехто дозволяє собі звинувачувати у «відсутності патріотизму» та навіть у «зраді Батьківщині» через вимушене отримання окупаційних «документів» і переоформлення парафій за законами держави-окупанта – яке, до речі, більше створює негаразди, аніж захищає від них. Громади не мають власних інформаційних ресурсів: сайт Кримського деканату УГКЦ припинив своє існування ще у 2014-2015 рр. Так само на офіційних ресурсах УГКЦ про релігійне життя в Криму роками не повідомляється абсолютно нічого, а розділ «Новини Кримського екзархату» на сайті Одеського екзархату так само роками залишається порожнім. Лише часом у звітах правозахисників з'являються поодинокі звістки про ті чи інші кари на парафіян або священників – штрафи, депортації, тимчасова заборона діяльності тощо. В умовах катастрофічного браку священнослужителів, «адміністративного» тиску та подальшого відпливу з громад осіб молодого та середнього віку (часом цілими родинами) парафіям, що до російської окупації Криму навіть у несприятливих умовах розвивалися і жили повноцінним життям, а нині змушені існувати, жодним чином не виявляючи свого духовного зв'язку з рідною країною, загрожує стагнація та повільний занепад аж до зникнення.

КЕНАСА В МІСТІ САДІВ

КАРАЇМИ

Бахчисарай – колишня столиця. Вже сама його назва асоціюється із затишком і комфортом. Оскільки мовами корінних народів Криму назва міста означає «садовий палац» чи «палац у саду».

Олександр ДЗЮБА

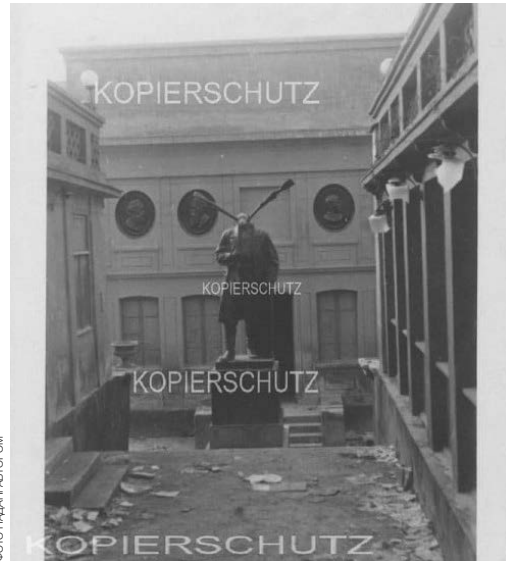
Палац там справді чудовий. Дуже незвичайна резиденція правителів, бо в ній немає жодної помпезності, пафосу, претензійності, характерних для інших монарших палаців. Це відчують, певно, всі, хто бував, приміром, у Версалі чи Зимовому палаці Петербурга. Бахчисарайський палац дуже затишний, співрозмірний людині, покликаний не прославляти велич керівника держави, а зробити його життя там максимально комфортним. Це ж можна сказати й загалом про Бахчисарай. Тихе місто, де ніхто нікуди не поспішає, де панують східна неквапливість та медитативність. І принадна атмосфера кримської давнини.

Назву річки Чурук-Су правильно було б писати Чур'ук Су, але в українській мові немає літери «у» з умлаутом. Сюди, в долину Чурук-Су, столиця спустилася з гори – з Чуфут-Кале. Це трапилося на межі XV та XVI ст., коли хан Менглі Герай, син засновника Кримського ханства, побудував свій палац у Салачику, а потім його син Сахіб Герай заснував свою резиденцію в двох кілометрах від батьківської оселі. Він і назвав цю місцину Бахчисараєм.

Довкола його палацу оселилося чимало ханських підданих. А от караїми залишилися на горі, в Чуфут-Кале. Для караїмів Бахчисарай тривалий час був місцем роботи, але не життя. Тут у них були торгові лавки та ремісничі майстерні, а їхні хати були на Кале. Вранці караїми спускалися з гори і йшли на роботу, а ввечері здійснювали сходження на гору, додому. Шлях на роботу та з роботи займав у них близько години. Про це пише, зокрема, відомий турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі. А російський журналіст та історик XIX ст. Микола Васильович Берг писав, що торгували караїми у Бахчисараї на частині головної вулиці, що називалася базирян-сура-си – тобто купецький або красний ряд. Там торгували переважно тканинами й мануфактурними виробами, а також сідлами, шапками, бурками, мештами, бринзою й виноградом. У торгівлі караїмам

Бахчисарайська кенаса

Кенаса у роки Другої світової війни (з «пам'ятником» Сталіну)

складали компанію греки й вірмени. Лавки належали не тільки, кажучи сучасною мовою, фізичним особам-підприємцям. У торговому ряду Пічакчилар десять лавок належало вакуфу караїмської кенаси Чуфут-Кале. Вакуф – майно, що належало релігійній громаді.

Доповнює складання пазла історії караїмів Бахчисарая сучасний кримський історик Дмитро Прохоров, який дослідив минуле цієї громади й статистику зміни караїмського населення міста.

На початку XIX ст. караїми стали поступово спускатися з гори в долину вже для постійного проживання. Тоді в Бахчисараї мешкало 256 караїмів, переважно купців і міщан. До середини того ж століття Чуфут-Кале покинули майже всі караїми. Караїмське населення Бахчисарая в середині століття складало вже близько півтисячі осіб, але далі воно зменшувалося.

В 40-х рр. XIX ст. імперська влада зобов'язала караїмські громади призначити собі по двоє офіційних газзанів. Імперія прагнула уніфікації. У караїмів газзан – це людина, яка веде спільну молитву в кенасі. Оскільки Тору й молитовник у давнину могли читати ледь не всі чоловіки, то теоретично читача молитов можна було міняти хоч щодня, й ці обов'язки могли по черзі виконувати ті, в кого наразі було на це натхнення. Але в Російській імперії на все треба було мати папір із печаткою. Тож у 1840-х рр. караїмські громади Таврійської губернії й Одеси обирають собі по два газзани на громаду. А у вересні 1843 р. поліцеймейстер Бахчисарая повідомив у Таврійське й Одеське караїмське духовне управління в Євпаторії, що оскільки караїмів у Бахчисараї не надто багато, то місцева кенаса може мати й одного газзана.

24 вересня того ж року відбулися збори громади, на яких на цю посаду вибрали Шеломо бен Авраама Бейма, уродженця Одеси, а до тих виборів – настоятеля кенаси й вчителя на Чуфут-Кале, засновника караїмського училища в цьому

стародавньому місті. Це – освічений вчений, інтелектуал, знавець релігійної традиції та історії свого народу. В молоді роки він супроводжував відомого караїмського дослідника Авраама Фірковича в його експедиціях Кримом у пошуках юдейських старожитностей. Згодом проводив археологічні розкопки на Чуфут-Кале і в Старому Криму, став членом Імператорського географічного товариства. Шеломо Бейм також є автором наукових праць з історії караїмів і міста Чуфут-Кале. Згодом він кілька років виконував обов'язки Таврійського й Одеського караїмського гахама, був духовним лідером усіх караїмів.

Є відомості про дві караїмські кенаси, які діяли в Бахчисараї до Кримської війни. Можливо, другим будинком молитви названий бет мідраш – парафіяльна школа. Де вони розташовувалися, нині немає відомостей. У 1870 р. караїми зводять новий, більш просторий будинок молитви. Будівля збереглася до нашого часу, хоч і у спотвореному в пізніші часи вигляді. На відміну, приміром, від сімферопольської кенаси, в бахчисарайській з географічною орієнтацією все було гаразд: будівля розташована чітко за віссю північ-південь, тобто гехалом розташована в бік Єрусалима. Прямокутна будівля з вапняку стоїть на цоколі. Її фасади мають вертикальні й горизонтальні членування, вертикальні членування виконані пілястрами, а горизонтальні – профільованими тягами. Вони дають зрозуміти, яким був внутрішній поділ будівлі.

Всередині кенаси було все традиційно – зал молитви біля північного боку закінчувався мошав зеккенім – місцями для старих, і жіночим балконом над ними. Вхід для чоловіків було розташовано в цоколі, для жінок – на рівні другого поверху, куди вели сходи. Будівлю прикрашали арочні вікна з різьбленими лиштвами. Первісний вигляд фасадів частково зберігся до нашого часу.

Поруч із кенасою був мідраш, що містився в окремому кам'яному будинку. Економічне підґрунтя для релігійного життя в бахчисарайських караїмів було досить непоганим. Бахчисарайській кенасі належали три будинки та 33 лавки. Щорічно вони приносили 600 крб. орендної платні, також кенасі належали процентні папери на 5600 крб. Утім, наприкінці XIX ст. у кенасі за штатним розписом служив так само один газзан. До його потенційної пастви належав 691 караїм, що мешкав тоді в цьому місті.

Караїмські діти навчалися не лише в мідраші, а й в загальноосвітніх школах. Цікаве спостереження за їхніми успіхами маємо з доповідної записки викладачки Бахчисарайського земського парафіяльного училища Ембарт, датованої січнем 1891 р. Пані викладачка зазначала, що «арифметика дається караїмським дітям набагато легше інших предметів, оскільки вони відрізняються більшою кмітливістю. А російська мова для них набагато важча, оскільки розмовляють вони переважно татарською. Мають успіхи з цього предмета тільки завдяки взірцевій старанності».

Останнім газзаном у бахчисарайській кенасі з 1904 р. до її закриття був Іцхак бен Шеломо Саппак-Карабаджак. Радянська влада закрила її в той же час, що й більшість караїмських кенас СРСР – у 1930 р. будівля була передана для потреб типографії, згодом її зробили актовим залом палацу піонерів. У довоєнний час колишню кенасу прикрасили барельєфами Маркса, Енгельса й Леніна, а перед фасадом встановили пам'ятник Сталіну. В роки Другої світової війни він був перетворений на арт-об'єкт: замість голови встановили череп чи то коня, чи то барана, в ший із двох боків встромили рушницю.

Перебудована й перепланована в радянський час споруда в пострадянський період виявилася нікому не потрібною й закинутою. В грудні 1992 р. Рада міністрів Криму внесла будівлю

На початку XIX ст. караїми стали поступово спускатися з гори в долину вже для постійного проживання. Тоді в Бахчисараї мешкало 256 караїмів, переважно купців і міщан. До середини того ж століття Чуфут-Кале покинули майже всі караїми. Караїмське населення Бахчисарая в середині століття складало вже близько півтисячі осіб, але далі воно зменшувалося.

кенса до реєстру пам'яток архітектури. Кілька разів караїми з різних міст Криму проводили в ній відправи, але в самому Бахчисараї караїмів залишилося дуже

Останній газзан бахчисарайської кенаси Іцхак бен Шеломо Саппак-Карабаджак

Сучасний вигляд бахчисарайської кенаси

мало, й утримувати кенасу їм не під силу. У 2010 р. її стан був уже аварійним. Тодішній директор Бахчисарайського історико-культурного заповідника Валерій Науменко, виступаючи на засіданні постійної комісії Верховної Ради Криму з міжнародних відносин і проблем депортованих громадян, оцінив вартість потрібного будівлі ремонту в 900 тис. гривень. Того ж року за рішенням Бахчисарайської міської влади будівлю кенаси з господарськими будівлями та котельнею було передано на баланс Бахчисарайського історико-культурного заповідника для створення там музею караїмської історії і культури. Відтоді кенаса чекає на реставрацію. Чи дочекається?

КАРАЇМИ ПІВДЕННОЇ СТОЛИЦІ

КАРАЇМИ

На початку XIX ст. Крим був типовою східною країною, і його відвідини сприймалися як мандрівка в далекий екзотичний світ. Кримські старовинні міста – Кезлев, Бахчисарай, Карасубазар, Кефе, Керч – мали колоритний східний вигляд. Корінне населення одягалось на східний штиб і розмовляло тюркськими мовами. Російський чиновник і літератор Павло Іванович Сумароков, який залишив чудові ґрунтовні описи Криму, писав, зокрема, що в Криму він відчував себе таким самим іноземцем, «як у Тунісі або між кафрів».

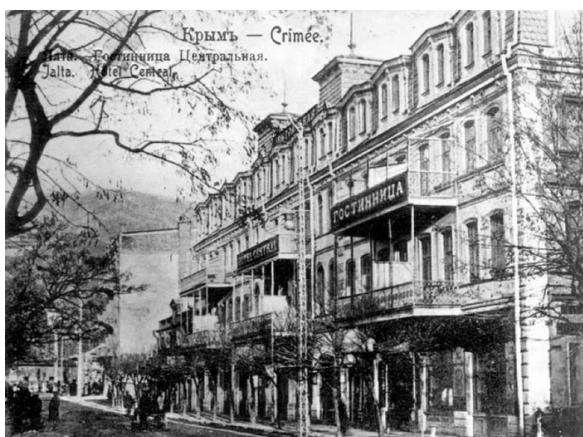
Олександр ДЗЮБА

Проте все тече, все змінюється, й протягом XIX ст. на південному узбережжі півострова з'являються палаци російської аристократії та модні курорти. Південний берег Криму перетворюється на «російську Рив'єру».

Ялта мала й античне, й генуезьке минуле. Та наприкінці XVIII ст. вона була невеликим рибальським селищем. А з другої половини XIX ст. Ялта стає центром Південного берега Криму. Світила медицини вихваляють цілющий клімат тутешніх місць і радять шановній публіці тут оздоровлюватися. Популярність цього міста стала такою, що згодом на його гербі навіть з'явилося гасло: *Yalta Urbis Meridialis – «Ялта – південна столиця»*.

Караїмська громада в Ялті відносно молода. Зрозуміло, що в часи існування рибальського селища караїмів там не було. Вони оселяються в Ялті приблизно в середині XIX ст., й їхня чисельність у місті швидко зростає. У 1863 р. тут нараховувалося лише 28 караїмів, які склали чотири родини, а в 1915 р. в Ялті й Ялтинському повіті жило вже 527 караїмів. Мешкали караїми й в околицях Ялти. Так, у селі Ай-Василь сади і дачі були у Ага І.А., Мангубі Е., Сарач В. М., великим землевласником був І. Ферік.

Караїмський молитовний будинок у Ялті було відкрито у серпні 1859 р. Габбаєм кенаси став Юфуда Берахович Яшиш. В її організації брали участь купці Нагаму (Бабакай) Осипович Ілік, який став виконувачем обов'язків

Готель Єфета Майтопа

Купальні Ісаака Рофе

Сучасний вигляд ялтинської кенаси

газзана, Давид Якович Пембек та спадковий почесний громадянин Сіма Мойсейович Прік. Кенаса розміщувалася в приміщенні, що винаймалося (як гадають, у будинку самого князя М. С. Воронцова на Єлисаветинській, нині вулиці Рузвельта). Та офіційно будинок молитви відкрився лише 18 березня 1882 р. Є свідчення про ще одну адресу ялтинської кенаси – будинок на сучасній вул. Ігнатенка, 4. До її парафії належали караїмські громади не лише Ялти, а й Алушти. Газзаном був Єфет Йосипович Майтоп, його заступив спочатку Сімха Хількійович Дубинський, збирач і хранитель караїмських релігійних піснеспівів. Проте він згодом став газзаном у Полтаві, а в Ялті посів катедру Соломон Йосипович Гумуш, глибокий знавець давньоєврейської літератури. Він був ялтинським газзаном протягом 40 років. Газзан Гумуш мав величезний авторитет серед ялтинських караїмів, і багатьох з них зміг укріпити у вірі.

Габбаєм був почесний громадянин Мойсей Ісаакович Кушлю, в 1910-х рр. – І. Я. Сарач. При кенасі діяла школа, де діти вивчали караїмську релігійну традицію й мову Святого Письма.

Серед караїмів Ялти були успішні підприємці, а зведені ними споруди стали пам'ятками архітектури й прикрасили місто. Наприклад, Ісаак Рофе, який

ятелював із Сінані та його сім'єю. І він, і Іван Бунін згадують книгарню у своїх листах. Її власник був добре освіченою людиною, знавцем кримської історії та поціновувачем літератури, кілька разів обирався гласним у Ялтинську міську думу.

Інший караїмський купець, Єфет Чифанійович Майтоп, володів чотириповерховим кам'яним готелем на 40 номерів. Нині це готель «Бристоль» на вулиці Рузвельта, 10.

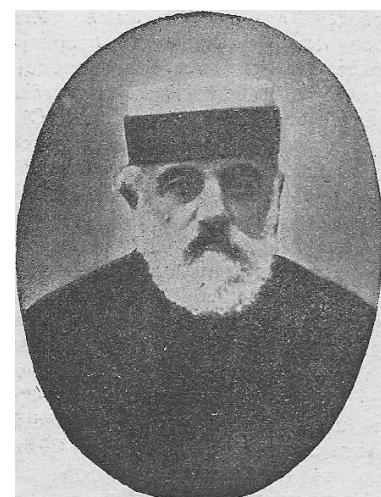
Й Рофе, й Майтоп були меценатами, які робили пожертви на добродійні справи, зокрема на підтримку Олександрівського караїмського духовного училища в Євпаторії. Майтоп розповсюджував караїмську літературу, в 1918 р. під його керівництвом було відремонтовано огорожу на найстарішому караїмському цвинтарі Криму – Йосафатовій долині біля Чуфут-Кале. Після революції бізнес відібрали, натомість більше часу звільнилося на караїмську справу. В 1920 р. Єфет Майтоп розбирав архів караїмської кенаси на Чуфут-Кале, також уже в радянський час допомагав кримським вченим, які вивчали караїмські теми, з перекладами з давньоєврейської та караїмської мов, які він добре знав.

До часів радянської влади діяло Ялтинське караїмське добродійне товариство, яке надавало допомогу нужденним.

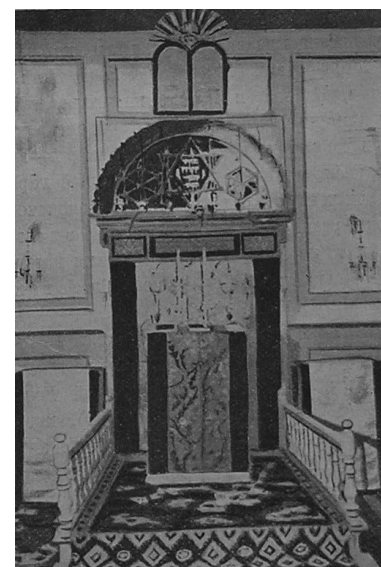
Пам'ятки архітектури Ялти, пов'язані з караїмами, досі є знаковими для міста, формують його обличчя, а подекуди – й зберігають історичну пам'ять усього міста. Архітектор Микола Краснов для караїмської родини Прік звів будинок на вул. Гоголя, 12, де згодом розмістився Ялтинський історико-краєзнавчий музей. Будинки Майтопа, Рофе, Ага, Пріка нині є в переліку пам'яток архітектури.

Серед ялтинських караїмів були представники родин Бараш, Емельдеш, Єльяшевич, Єфетов, Зурна, Ілік, Кальф, Каракоз, Коджак, Кокуш, Кушлю, Майкапар, Майтоп, Мангубі, Пастак,

Караїмська громада в Ялті відносно молода. Зрозуміло, що в часи існування рибальського селища караїмів там не було. Вони оселяються в Ялті приблизно в середині XIX ст., й їхня чисельність у місті швидко зростає. У 1863 р. тут нараховувалося лише 28 караїмів, які склали чотири родини, а в 1915 р. в Ялті й Ялтинському повіті жило вже 527 караїмів. Мешкали караїми й в околицях Ялти. Так, у селі Ай-Василь сади і дачі були у Ага І.А., Мангубі Е., Сарач В. М., великим землевласником був І. Ферік.

Соломон Гумуш, ялтинський газзан протягом 40 років

Кенаса в Ялті

Пембек, Рофе, Сарибан, Сінані, Танагоз, Туршу, Ферік, Хаджи, Юджович, Язиджи.

Одна з представниць ялтинської родини Бараш, Єва Яківна Бараш, відома як збирачка караїмського фольклору, виконавиця народних пісень. Завдяки її старанням чимало караїмських пісень було збережено й записано на магнітофон у її виконанні.

Караїмське національно-культурне життя в Ялті було відновлено в 1991 р., з того часу в місті діє караїмське національно-культурне товариство «Умют», яке нараховує близько 30 членів.

Караїмське релігійне життя в Ялті поки що не відроджено.

ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА КРИМСЬКИХ ТАТАР У КРИМУ

ЯК ЦЕ БУЛО...

Продовження

Згідно з наказом по Добровольчому корпусу від 27 (13) квітня члени Мусульманського бюро мали постати перед судом. Їх звинувачували у тому, що «вони з початком 1920 р. у місті Сімферополі склали між собою товариство, яке мало назву «Мусульманське бюро при Кримському обласному комітеті Російської комуністичної партії (більшовиків)», і мало на меті шляхом збройного повстання проти влади і військ Збройних сил Півдня Росії зміну встановленого на території Кримського півострова державного ладу та допомогу радянським військам в їхніх воєнних проти Збройних сил Півдня Росії діях, для чого мали у своєму розпорядженні кулемети, іншу зброю і збройні загони»¹.

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Четвертого травня (21 квітня) відбувся військово-польовий суд, на якому за звинуваченням у намаганні здійснити військовий переворот було винесено такий вирок: «А. Мамут-оглу (М. Рефатова), М.-Р. Асанова, А. Изет-оглу, А. Сакаєва, А. Баличева та Є. Жигаліну засудити до позбавлення всіх прав стану та смертної кари через розстріл. Стражника І. Умерова – до позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи без строку. С.-А. Баталова, С.-І. Аппаз-оглу, охотника

Після закінчення громадянської війни у Комсомольському сквері (раніше – Семінарський сад) було встановлено Пам'ятник героям, полеглим за владу Рад, Російською і кримськотатарською мовами було написано: «Тут поховані члени Мусульманського комуністичного бюро при Кримському окружному комітеті РКП(б) Метхат Рефатов, Мурад Рашид Асанов, Асан Изет Урманов, Євгенія Лазарівна Жигаліна, Абдулла Мустафа Баличев». Під час Другої світової війни пам'ятник був знищений нацистами і відновлений у 1957 році без згадки про членів Мусульманського комуністичного бюро

М. Ярکو-Аптекмана – до позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи строком на 8 років. М. Урманова й К. Сакаєва по суду виправдати»².

Наступного дня після винесення вироку до генерала О. Кутепова знову звернулися М. Кіпчакський, а також Рада профспілок та Сімферопольський союз татарських вчителів. Цього разу йшлося вже не про всіх кримських татар, а лише про засуджених, які «безпосередньо не завдали шкоди Добровольчій армії, а лише готувалися її завдати, а зброю тільки зберігали». Беручи все це до уваги, вони просили «замінити смертну кару засудженим іншим покаранням». З таким проханням звернувся до О. Кутепова й голова губернської земської управи князь

Наприкінці 1919 р. – на початку 1920 р. розвідка Добровольчої армії здійснила низку арештів підпільних груп у Сімферополі, Севастополі, Феодосії, Євпаторії, Ялті, Керчі та інших містах півострова. Найбільш масштабний провал мережі більшовицького підпілля відбувся 22 січня 1920 р., після якого підпілля майже припинило своє існування. Це призвело до того, що Кримський обком розпочав формування нових підпільних ревкомів, які мали підготувати збройне повстання. В лютому ЦК РКП(б) затвердив склад створеного в Мелітополі бюро Кримського обкому РКП(б) та Кримревкому.

В. Оболенський. Проте на всі прохання Кутепов відповів відмовою³.

Сімферопольський міський голова С. Усов теж звернувся з аналогічним проханням до новопризначеного керівника Добровольчої армії П. Врангеля, але отримав не менш жорстку відмову. Пізніше Врангель згадував: «Я сказав: «Я роблю так, як розумію свій обов'язок. Для виконання цього обов'язку я не зупинюся ані перед чим і без хитань усуну будь-яку особу, яка буде заважати мені у виконанні цього обов'язку. Ви протестуйте проти того, що генерал Кутепов повісив декілька десятків шкідливих армії та нашій справі осіб. Попереджаю вас, що я не замислюю збільшити кількість повішених ще одним, хоча б цією особою виявитеся ви». Пан Усов вийшов з кабінету, як у воду опущений. Через добу газети повідомили, що «сімферопольський міський голова, який повернувся з Севастополя, відмовився розповісти подробиці своєї бесіди з Головнокомандувачем». Ще через декілька днів ці газети повідомили, що пан Усов тяжко захворів і подав у відставку»⁴.

Євгенія Жигаліна

Таким чином, врятувати життя засуджених не вдалося. 7 травня (24 квітня) газета «Таврический голос» повідомила: «22-го ввечері було приведено до виконання смертний вирок над шістьма засудженими військово-польовим судом у справі «Про Мусульманське бюро комуністичної партії». Всі шестеро засуджених були розстріляні». Є відомості, начебто ввечері 5 травня також був страчений і М. Урманов⁵.

Наприкінці 1919 р. – на початку 1920 р. розвідка Добровольчої армії здійснила низку арештів підпільних груп у Сімферополі, Севастополі, Феодосії, Євпаторії, Ялті, Керчі та інших містах півострова. Найбільш масштабний провал мережі більшовицького підпілля відбувся 22 січня 1920 р., після якого підпілля майже припинило своє існування. Це призвело до того, що Кримський обком розпочав формування нових підпільних ревкомів, які мали підготувати збройне повстання⁶. В лютому ЦК РКП(б) затвердив склад створеного в Мелітополі бюро Кримського обкому РКП(б) та Кримревкому⁷.

Наприкінці 20-х рр. Ю. Гавен так згадував про ці події: «Коли білі армії зазнали поразки під Орлом і швидко покотилися

назад, у Москві в ЦК РКП(б) було поставлено питання про утворення Кримського й Українського радянських урядів. У ЦК питання про Кримську республіку було поставлено мною і Д. Ульяновим. Нами були написані тези про те, як у Криму конкретно реалізувати національну політику нашої партії. Ці тези були прийняті Політбюро і воно доручило Оргбюро створити партійне і радянське керівництво для майбутньої Кримської радянської республіки. Тоді ж було утворено бюро Кримського обласного комітету у складі: тов. Гавена, Ветошкіна та Ульянова. Також був утворений Кримський революційний комітет у складі: Гавена, Ветошкіна та Ульянова і двох татарських працівників – С. Меметова та С. Ідрисова. Нам доручили приїхати в прифронтову смугу і створити там апарат для Кримської радянської республіки, щоб одразу після зайняття Криму (у швидкому зайнятті Криму в Москві були впевнені, – авт.) ми могли б розпочати там партійну і радянську роботу, маючи вже підготовлені основні кадри працівників як з радянської, так і з партійної лінії»⁸.

1 ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 90.

2 Там само. – Арк. 102 – 103.

3 Цит. за кн.: Зарубин В.Г. Проект «Україна». Крым в годы смуты, 1917-1921 гг. – М., 2013 // <http://www.krimoved-library.ru/books/proekt-ukraina-krim-v-godi-smuty-1917-1921.html>

4 Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.). – Т. 2. – М., 1992. – С. 65.

5 Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Мусульманское бюро и его судьба // Историческое наследие Крыма (Симферополь). – 2003. – No 1. – С. 87.

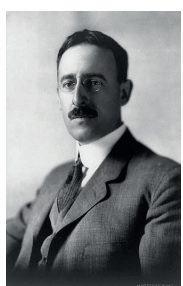
6 Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь, 1957. – С. 216.

7 Очерки истории Крымской областной партийной организации. – Симферополь, 1981. – С. 86.

8 ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 312. – Арк. 186 – 187.

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

ГЕНРІ СТІМСОН І ЙОГО ДОКТРИНА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

7 січня 1932 року державний секретар США Генрі Стімсон направив до зовнішньополітичних відомств Японії та Китаю ідентичні ноти, які заклали основу для формування зобов'язання невизнання наслідків міжнародного протиправного діяння. Хоча нота стосувалася конкретного інциденту (захоплення Японією частини території Китаю і проголошення на її місці маріонеткової держави – Маньчжурії), Сполучені Штати фактично заявили про загальну політику, що поширюється на будь-яку ситуацію або будь-який договір, які є результатами використання засобів, заборонених Паризьким пактом 1928 року (Пакт Бріана-Келлога). Дана політика стала відомою як доктрина Стімсона. Чому ця доктрина є важливою в контексті невизнання анексії Російською Федерацією Кримського півострова, розбиратимемося у наступному номері.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 23715-13555P від 06.02.2019 р.

Засновники
Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім»

Видавець
ТОВ «Видавничий дім «Українська культура»
Юридична адреса
Видавця: 03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1
Директор
Євген БУКЕТ
Головний редактор
Андрій ШЧЕКУН
Дизайн та верстка
В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:
ФОП Хісамдінов А. Ю.
Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету
Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців – 224,64 грн; на рік – 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс

90269

Наклад 1000 прим.
Ціна договірної

